

EVLIYA ÇELEBİ'NİN AKSARAY SEYAHATI

DR. MUSTAFA FIRAT GÜL



Bugün seyyah denilince akla kim gelir? Ülkemizde net olarak Evliya Çelebi geldiği kesindir. Dünyada ise Evliya Çelebi yine akla gelen birkaç isimden birisidir. Türk ve dünya tarihinin büyük seyyahının eseri diğerlerinin eserinden daha büyük olduğu için ayrı bir yere sahiptir.

Evliya Çelebi 25 Mart 1611 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Bilindiği gibi, UNESCO, 2011 yılını "Evliya Çelebi Yılı" ilan etmişti. Ben de 14 sene evvel, Evliya Çelebi hakkında yerel gazetelerde birkaç yazı kaleme almıştım. O yazılarımdan birinde seyyahımızı birçok öğretmen, eğitimci hatta akademisyenin "palavracı" olarak gördüklerini ve Çelebi'nin eserini tavsiye etmediklerini yazmıştım. Halbuki yıllar geçtikçe Çelebimizin eserindeki bilgilerin kıymeti anlaşılmaktadır. Tarihçiler,

mimarlar, coğrafyacılar, topoğrafyacılar, etnoğrafırlar ve daha birçok disiplinden araştırmacılar Seyahatname'den istifade etmektedir.

Evliya Çelebi'nin Hoca Ahmed Yesevi soyundan geldiği birçok kaynakta yazar. Seyyahımızın babası Saray-ı Âmire'nin kuyumcubaşısı Derviş Mehmed Zıllı Efendi'dir. Sadrazam Melek Ahmed Paşa ile akrabalıkları vardır. Seyahatname'den anlaşılmaktadır ki "Evliya Çelebi, babasının Sarayda nüfuzlu kişilerden ve zamanın tanınmış şahsiyetlerinden olması dolayısıyla önemli hocalarından eğitim almıştır. Şeyhülislam Hamid Efendi Medresesi'nde 7 yıl okumuş, Müderris Ahfeş Efendi'den ders almış, musıkî eğitimini Derviş Ömer Efendi'den alarak iyi bir musiki bilgisine sahip olmuştur. Sa'dizade



Dârülkurra'sında okuyarak hafız olmuştur. Sultan IV. Murad'ın emriyle alındığı Saray'da 2 yıl kalmış ve burada da eğitimine devam ederek hat ve musiki dersleri almıştır. Evliya Çelebi, iyi bir eğitim almanın yanı sıra zamanının geçerli yabancı dilleri olan Arapça ve Farsçayı öğrendikten sonra babasının komşusu kuyumcu Simyon'dan Rumca öğrenmiş, bir miktar da Latince dersi görmüştür”.

Evliya Çelebi'yi anlatan eserlerin tamamında ifade edildiği gibi seyyahımız hiç evlenmemiştir. Ömrünü bekâr olarak geçirmiştir. Kendi ifadesiyle sakalı ve bıyığı olmayan, devamlı tıraş olan bir çelebidir.

“Gezmeye düşkünlüğü dolayısıyla, gezmek için her sebepten yararlanmış ve bütün ömrü boyunca gezmiştir. Seyahatname boyunca defalarca ifade ettiği üzere, Rum, Arap ve Acem'de, İsveç, Leh ve Çek'te, 7 iklim ve 18 padişahlık yeri 51 yıl boyunca gezip dolaşmıştır. Bütün bu gezdiği coğrafyada 147 dilden kelimeler toplamıştır. Evliya Çelebi'nin bugün Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan ve özgün metni 4.000 sayfa tutan 10 ciltlik seyahatnamesinden başka Şakaname diye bir eserinin olduğunu da bize haber vermektedir. Ancak bugüne kadar izine rastlanmamıştır. Evliya Çelebi'nin hayatına



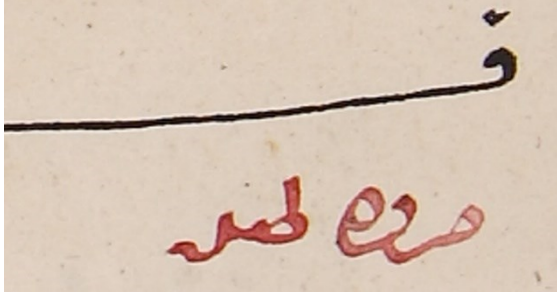
dair bildiklerimizin tamamı kendi anlattıklarıdır. 51 yıllık gezi hayatı boyunca devamlı not tutmuş, nerelere gittiğini, ne yaptığını, kimlerle görüştüğünü uzun uzun yazmıştır. Hangi tarihte ve nerede öldüğü kesin olarak tespit edilememiştir. Ancak, yalnızlık köşesine çekildiği Mısır'da 1685 tarihinden sonra öldüğü tahmin edilmektedir”.

Seyahatname'nin yazılışına dair şu önemli bilgileri de iktibas etmenin elzem olduğuna inanıyoruz: “Seyahatname'nin özgün nüshası rik'a hatla aharlı kağıda yazılmıştır. Her cildin sayfaları çok ölçülü ve düzgündür. Sayfalar genelde 36 satır olarak düzenlenmiştir. Bazı ciltlerde satır sayısı 40'a kadar çıkmaktadır. Seyahatname 5. cilde kadar çok dikkatle yazılmış, noktalar konulmuş ve keşideler düzgün olarak çekilmiştir. Evliya Çelebi, hassas olduğu veya doğru okunmasını istediği kelimelerde hareke koymuştur. Bölge ağzını ve söylenişini belirtmek için nokta ve hareketlere dikkat etmiştir. Ancak 5. ciltten itibaren harflerin keşideleri ve kulakları çoğu zaman eksiktir. Hele bazı keşide ve noktadan eser yoktur. Bu durum, yazarımızın yaşlılık dönemine rast geldiğinden fırsat bulamadığını düşündürmektedir. 9 ve 10. ciltlerin, Evliya'nın el yazısı nüshası olmadığından yıpranmış olan nüshadan çoğaltılmıştır. Hattatlar, eksik ve yıpranmış olan yerdeki bazı kelimeleri



kendilerine göre yorumlamışlar, bazen de cümlelerin gelişine göre kendiliklerinden eklemeler yapmışlardır.”

Evliya Çelebi'nin bu meşhur eserinin 3. Cildinde Aksaray'ımız da anlatılmaktadır. Seyyahımız, Aksaray'a 1649 yılında gelmiştir. “Menzil-i Ortaköy: Aksarây sancağında yüz elli akçe pâyesiyle başka kazâdır. Bir vâsi' mahsûldâr fezâda bâğlı ve bâğçeli ve câmi' ve mesâcidli kasaba-misâl ma'mûr köydür. Bu karyeye tâbi' cümle otuz altı pâre nâhiye kurâlarıdır. Andan yine cânib-i şimâle ma'mûr [u] âbâdân kurâları ubûr ederek bir menzilde”



1842 tarihli defterde Helvadere yerine HARVADALA yazılmıştır.

diye Aksaray'a dair bilgi vermeye başlar ki birçok kişi bu Ortaköy'ü şimdiki ilçe zanneder. Halbuki Ortaköy dediği Niğde'nin Altunhisar ilçesidir. Seyyahımız yol güzergahındaki Helvadere'ye uğrar. O zamanki adı bilindiği gibi Hırvadalı'dır. Helvadere'yi şöyle anlatır: “Karye-i Hırvadalı: Bu dahi bir ferah-fezâ yerde gâyet ma'mûr u müzeyyen hân u câmi'li müselmân karyesidir ve Aksarây kazâsı nâhiyeleri kurâsındandır.”

Helvadere'den sonra Aksaray'a gelmiştir. Helvadere ile Aksaray arasındaki yerleşimlerden bahsetmemiştir. “Evsâf-ı dâr-ı sulehâ-yı şehri bây, ya'nî belde-i irem kal'a-i

Aksarây” başlığından sonra Aksaray'ı anlatmaya başlar: “Nice müverrih-i Yunaniyân bu şehrin ibtidâ bânîleri hakkında tâ Hazret-i İsâ asrında havâriyyûndan Şem'un-ı Safâ re'yiyle bu şehir binâ olunmuşdur. Niçe mülûkden mülûke intikâl edüp âhir kayâsıralardan kör Harkil'in veled-i nâ-kâbili Helinâ nâm kral-ı bî-nâm tevsî üzre binâ edüp Arab kavmi üzre seferler etmeğe mübâşeret edüp niçe bin cünûd-ı cünübüyle Şâm üzre giderken Sufrâz nâm mahalde askeriyle münhezim olup ol savaşı perhâşda Helinâ kral-ı dâll dahi muzmahill olup anın

veled-i pelîdi Mikâle kral olup âhir anın destinden Âl-i Selçukiyân'dan Sultân İzzeddîn Kılıç Arslan ibn Melik Mes'ûd, sene tis'a ve sittin ve hamse mi'e târihinde küffâr-ı Rûm destinden dest-i kahr ile kefare-i Rûm'ı kıra kıra amân vermeyüp feth etdiklerinde ceşş-i Nasârâ'dan bir ferd-i anîd u pelîd kalmaz. Meğer bu feth-i zafer-me'âsirde yetmiş aded kibâr-ı evliyâ-yı kümmelîn hâzırlar imiş. Ba'de'l-feth ibtidâ salât-ı cum'ada eş-Şeyh Kerîmeddîn-i Kirmânî el kaldırıp cemî'i huzzâr-ı meclis, âmîn dediklerinde Şeyh Kerîmeddîn hazretleri eydür: “İlâhî bu şehir-i İslâm'da küffâr-ı hâksârdan biri sâkin olmaya. Ve ticâret ile gelüp gide ve karâr ederse mu'ammer olmaya!” deyü cemî'i kibâr-ı evliyâ du'â ederler. Anın için ilâ haze'l-ân Şehr-i Aksarây'da hâlâ küffârdan nâm u nişân yoktur. Tavattun etmek istese ahâlî-i beled komazlar ve hâkim kuvvetiyle kalırsa aslâ mu'ammer olmazlar. Andan ba'de'l-feth bu şehirde yedi yüz kibâr-ı evliyâullâh lenger-i ikâmet bırağup kaldılar. Anın için ba'zı müverrihler bu şehre “Dâr-ı sulehâ” deyü tavsîf etmişler. Ba'dehû

fâtih-i Aksarây, Kılıç Arslan Şâh bu şehri mezkûr evliyâullâhların nazarıyla eyle imâr eder kim güyâ Konya Merâmı olur.”

Seyyahımızın, Aksaray’a dair yazdığı bu ilk kısım için ben yıllar önce şöyle bir açıklama yapmıştım: “Aksaray’ın tarihçesi yazılırken milattan öncesinden başlanır, buraya hakim olan tüm devletler, kavimler ve bu devletlerin hükümdarları yazılır ama bu isimler içerisinde ‘Şem’un Safa’ ismi geçmez. Zaten Şem’un Safa bir idareci, bir komutan değildir. Hz. İsa aleyhisselam’ın üçüncü elçisinin adıdır. Roma halkının hak dine inanmaları için gönderilen üç elçiden üçüncüsü Şem’un Safa’dır. Diğerleri Yuhanna ve Pavlos’tur. Şem’un Safa’nın kabri inanışa göre Antakya’da bulunan Habib-i Neccar caminin içerisinde. Bu elçinin Aksaray’daki Romalılara geldiğini anlamak ve kabul etmek gayet doğaldır ama onun isteğiyle Aksaray şehrinin yapıldığını kabul etmek tamamen tercih meselesidir.

Şem’un Safa’nın istediği vakitler milattan hemen sonra olmalıdır. Milattan hemen sonra yani M.S. 17 yılında Hititler döneminde Garsaura (Kuşşara) isimli bu şehir Archelaos tarafından imar edilmiştir. Şem’un Safa’nın Aksaray’a geliş tarihi de bu tarihten sonra olmalıdır. Elbette elimizde kaynak olmadığı için ancak tahminde bulunabiliyoruz. Bu tahmini de Evliya Çelebi’nin ifadesine göre yapıyoruz. Yine Evliya Çelebi’nin şehrimizin ismi için “Rumlar buraya hala Pegahel(e)na derler” ifadesinden de Helena isimli hükümdarın hakimiyetini hatırlamak isteyen Rumların bunu dillendirdiklerini anlıyoruz.”

Seyyahımız, Aksaray’ın ismini *Der-beyân-ı sebeb-i tesmiye-i Şehr-i Aksarây* başlığı ile şöyle açıklar:

“Kılıç Arslan şâh’ın bu şehir tahtgâhı olmağıla nâm mahallinde bir sarây-ı azîm binâ eder kim niçe yerde kasr-ı iremleri ve kasr-ı Havernâkları ve kâh-ı ekâsireleri ve eyvân-ı hakanîlere mânende kâ’alar ile ârâste ve Merâm-misâl cenîn ü hıyâbânlar ile pîrâste edüp bu sarây-ı azîmîn yedi bin aded manzara ve dakka ve revzenleri ve üç bin aded müte’addid nakş-ı bûkalemûn hücreleri var idi. Ve Kılıç Arslan binâsı olmağıla dârû’s-sa’âdesinin yemîn [u] yesârında tucdan iki aded arslan-ı mehîb timsâli inşâ etdirmişdi ve mağrib-zemîn üstâdlarından iki üstâd-ı kâmil bu esedlere birer ilm ile tılsım edüp bir arslanın ağzından âteş feşân olurdu. Bir sübû’ın ağzında bir sayha-yı mühlik sâdır olurdu. Tâ ki bir âdem bu sarâyâ kem kasd ile girse yâ sarâydan bir şey serika edüp taşra çıkarken bu arslan-ı âteş fişânın şerâresinden ve öbür esedün na’rasından harâmî ve sârik herîfler helâk olurdu. Bu şehir bu sarây-ı münevver ile cihân-arâ olmağın bu şehre Aksarây deyü tesmiye etdiler, ammâ zamân-ı keferede bu şehre lisân-ı Yunan’da ilâ hazâ’l-ân Pigâhelinâ derler. Hazret-i Îsâ asrında imâr olduğun Rûmlar sıhhat üzre yazmışlardır.”

Evliya Çelebi, Aksaray’ın ismini o günlerde kendisine anlatıldığı gibi ve başka eserlerden öğrendikleriyle aktarmış. O yıllarda bilindiği gibi rivayetçi bir tarih anlatısı vardı. Kendisi de bu geleneğe sadık kalarak okuyucuyu bilgilendirmiş. Fakat günümüzde pek çok şey değişti. Tarih bilimi (başka bir ifadeyle tarihçiler) birçok bilimden faydalıyor,

disiplinlerarası çalışmayla meselenin hakikatini ortaya koymaya çalışıyor. Arkeolojik kazılar başta olmak üzere yapılan çalışmalar Aksaray'ın isminin Çelebi'nin anlattığı gibi ya da Çelebi'ye 1649 yılında anlatıldığı gibi olmadığını ortaya koymuştur.

27-29 Ekim 2016 tarihinde I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (Kültür, Tarih, Din, Medeniyet) açılış konuşmasında Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN, “Tarih Boyunca Aksaray’a Verilen Adlar ve Bu Adların Kökeni Üzerine Görüşler, Değerlendirmeler” başlıklı bildirisinde Aksaray'ın ismiyle alakalı çok önemli bilgiler anlatmıştı. Ben de bu konuşmayı dikkatlice dinledim. Bu çalışmayı okumanızı tavsiye ediyor ve en önemli kısımlardan bir bölümü aşağıya alıyorum: “Şehrin adının 593 yılına ait bir sikkede Aksara olarak geçmesi en ilgi çekici veridir. Bu bilgi, şehrin adının daha VI. yüzyılda Aksara olarak değiştiğini göstermektedir. Bölgede Türk hâkimiyetinden öncesine rastlayan bu yazılışın Latince ve Eski Yunanca sözlüklerde bulunmaması nedeniyle adın Bizans döneminde Anadolu Rumcasına çevrilmiş biçim olduğunu düşünmekteyiz. Adın bu biçimi daha sonraki Bizans kaynaklarında Ta Aksara ve Taksara (τά 'Açapa ve τάçapa) olarak karşımıza çıkar.”

Seyyahımız, Aksaray'a dair bilgilendirmesine şöyle devam etmiştir:

“Ba‘dehû sene (---) târîhinde Karamânoğlu Ya‘kûb Beğ destine girüp andan sene (---) târîhinde Yıldırım Hân destine girdi. Andan Timur Hân-ı pür-zor sene (---) târîhinde Yıldırım Bâyezîd Hân'a rağmen bu şehri harâb u yebâb ve halkın kebâb ve hâneleri Aksarây'ı turâb etdiğinden hâlâ kavm-i Etrâk ol sarâya

yazıkları geldiginden ya'nî acıdiklarından "Ah sarây" derler. Nicesi "Ak sarây" derler. Bu gûne ismiyle müsemma bir şehir-i ra'nâdır. Hâlâ dest-i Âl-i Osmân'da Gâzî Süleymân Hân tahrîrî üzre Karamân eyâletinde sancakbeği tahtıdır. Kânûn üzre beğinin hâsı (---) akçedir. Ber vech-i adâlet yigirmi kîse hâsıl olur ve beş yüz askere mâlik bir tuğlî mîr-i livâdır. Taht-ı hükûmetinde (---) timar ve ze'âmet vardır. Alaybeği ve çeribaşı ve yüzbaşısı vardır. Kânûn üzre cebelûleri ile (---) asker olur. Beğinin livâsı altında me'mûr oldukları sefere giderler. Bir hâkimi dahi şer'-i Resûl tarafından yüz elli akçe pâyesiyile şerîf kazâdır ve cümle (---) aded nâhiye kurâlarından beher sene kadiya beş kîse adâlet üzre hâsıl olur. Müftîsi ve nakîbi ve kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı ve kal'a dizdârı ve muhtesibi ve şehir subaşısı [70a] vardır ve a'yân-ı eşrâfi ve kübbâr [u] sulehâ-yı meşâyihü firâvandır.”

1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Aksaray'ın da büyük acılar yaşadığını dinleyen seyyahımız sizin de az önceki satırlarda okuduğunuz gibi şehre neden Ahsaray denildiğini aktarmış. Daha doğru bir ifadeyle kendi üslubunca yazmış.

Aksaray kalesiyle de alakalı oldukça önemli bilgiler aktarmıştır. Günümüze ulaşamayan Aksaray kalesi hakkında en geniş ve eski bilgi Evliya Çelebi'nin eserinde geçer. “Der-beyân-ı eşkâl-i kal'a-i Aksarây, Ahsarây ve Ah-ı sarây” başlıklı kısımda kalenin büyüklüğü, şekli vs hakkındaki bilgiler şöyledir:

“Evvelâ şehir-i Rûmdan add olunur bir vâsi' düz fezâda kal'ası nehr-i Uluirmak kenarında şekl-i murabba' seng-i mutarraş ile mebnî bir kal'a-i

kavîdir kim tâ şehrin vasatında vâki' olmuştur. Ammâ burc [u] bârûları ol kadar âlî değildir. Lâkin selef-i mi'mârî mühendisleri yine cümle ebrâcların ve dendân-ı bedenlerin ve mazgal deliklerin cümle hendese ile binâ etmiş bir kal'a-i müzeyyendir ve cümle (---) aded kulleleri birbirlerine nâzırdır kim hîn-i muhâsarada her kullenin ceng-âver bahâdırları tûfeng ile kulleleri muhâfaza ederler ve bu kal'anın dâ'iren-mâdâr etrafı (---) aded germe adımdır. Van ve Diyârbekir ve Erzurûm kal'aları kadar büyük değildir ve cânib-i erba'asında handakı (---) bu cirmde olan sûr-ı üstüvârın cümle etrâfında beş kapudur. Evvelâ Küçük kapu cânib-i garba nâzırdır ve Demir kapu semt-i kibleye meftûhdır ve Kışkapusu dahi taraf-ı kibleye mekşûfdur. Ve Ereğli kapusu cânib-i cenûba nâzırdır ve Konya kapusu taraf-ı garba manzûrdur. Mezkûr kapuların dîdebânları ve bâcdâr [u] muhtesib âdemleriyle mâl-â-mâldır. Bu cirmde olan kal'a içinde cümle (---) aded tahtânî ve fevkânî bâğ u bâğçesiz hâne-i mergûblardır. Ve derûn-ı hisârda her hayrât [u] hasenâtdan mevcûd olduğundan mâ'âdâ zamân-ı Celâlî'de gılâl anbârları vardır, ammâ cebehânesi yokdur. Ancak mâh-ı ramazân hilâli nümâyân oldukda ve yevm-i ıydeynde ve beğlerbeğiler geldikde şâdimân topları atacak kadar barud-ı siyâhî ve birkaç aded şâhî topları vardır, ammâ gayri cebehâne-i mühimmât [u] levâzımât yokdur ve gayri asâr-ı binâdân câmi',".



Aksaray kalesinden kalanlar, 1960 sonları...

Kale hakkındaki bilgiler bittikten sonra “Evsâf-ı varoş-ı müzeyyen şehir-i Aksarây” başlığı altında şehrin fiziki görüntüsüne dair bilgiler öğreniyoruz: “Şehir kethüdâsı takrîri üzre bu şehir-i Ahsarây cümle (---) aded tahtânî ve fevkânî bâğ u bâğçeli ve her hânedan hâneye cereyân eder âb-ı revânî hânedânlar ve sarây-ı alîler ve gayri buyût-ı valilerdir. Ekseriyâ kerpiç ve taş dîvârlı ve sûtûhları cîr ve kireç ve türâb ile mestûr hâne-i ma'mûrlardır.”

Seyyahımız, Aksaray'ın mahallerini de yazmıştır:

Cümle otuz iki mahalledir. Evvelâ mahalle-i Kârâne ve mahalle-i Cuvallakı ve mahalle-i Sofular ve mahalle-i Çömlekçiler ve mahalle-i Şeyhli ve mahalle-i Timarhâne ve mahalle-i Kızılca ve mahalle-i Kalınlar ve mahalle-i

Vildân Güllü ve mahalle-i Meydân ve mahalle-i Bilecik ve mahalle-i Pamukcılar ve mahalle-i Şeyh Gaznevî ve mahalle-i Terhâcî ve mahalle-i Paşacık ve mahalle-i Gergî ve mahalle-i Câmî‘-i Kebîr ve mahalle-i Bâb-ı Sagîr ve mahalle-i Hacı Fikreddîn ve mahalle-i Borabâzârı ve mahalle-i Ereğli Kapusu ve mahalle-i Yandili ve mahalle-i Zencîrli ve mahalle-i Kaval ve mahalle-i Taşbâzârı ve (---) (---) (---).

Siz de fark etmişsinizdir, mahalle sayısının otuz iki olduğunu başta yazar ama mahalle isimlerini tek tek saydığımızda otuz iki olmadığını görürüz. Taşpazarı mahallesinden sonraki üç boşluğu da dahil etsek yine otuz iki etmiyor. (Doktora tezimde Aksaray mahallelerine dair daha geniş bilgi bulabilirsiniz)

Mahalle isimlerinden sonra “Evsâf-ı câmî‘-i salâtîn-i selef-i Selçukiyân ve gayri ma‘bedgâh-ı âbidân” başlığı altında ibadethaneleri anlatmıştır:

“Cümle (---) aded câmî‘-i mülûk-i selef ve gayri ma‘bedgâhlardır. Evvelâ cümleden (---) semtinde Karamânoğlu İbrâhîm Beğ câmî‘i secdegâh-ı kadîm-dir. Derûn-ı câmî‘ cümle dörd aded tâk-i Kısra’dan nişân verir kemer-i kavs-i kuzahlar üzre cümle kârgir kubbe ve toloz rıhtım kemer-i sağırlardır ve derûn-ı câmî‘de on iki aded amelî amûd-ı ser-âmedlerdir ve iki aded musanna kapuları vardır ve mihrâbı ve minberi ve mü‘ezzinân mahâfili tarz-ı kadîm sâde-güzelidir ve âvîze-i maslûbât-ı şöhretler ile ol kadar müzeyyen değildir. Lâkin ma‘bedgâh-ı atîk olmağın bu câmî‘de gâyet rûhâniyyet vardır ve bu şehir içre bundan ulu câmî‘ yoktur. Lâkin tûlen ve arzen ne kadar

adım olduğu ve ne kadar âdem aldığı ma‘lûmum değildir. Ammâ bir minâre-i mevzûnu câmî‘den ba‘îd olup câmî‘in kîbâbları kireç ile mestûr olduğu mefhûmumdur.

Ve eş-şeyh Hâmid-i Velî câmî‘i Şeyhler mahallesinde kubbe ve kemerli ve bir minâreli câmî‘i metîndir. Ve Tabbâklar câmî‘i kireç dîvâr ile mebnîdir, ammâ gâyet cemâ‘at-ı kesîresi vardır. Ve el-Hacı Seyyid Hasan Efendi câmî‘i Başköprü kurbunda bir câmî‘-i dil-küşâ ve şîrîndir. Ve Kârhanê câmî‘i yine Kârhanê mahallesinde rûhâniyyetli bir müstecâbü‘d-da‘ve bir câmî‘-i münevverdir (---) (---) (---) (---) (---).

Seyyahımız, Aksaray’da mescid kelimesi yerine mevgit denildiğini yazdığına göre başka bir yerde bu kelimeyi duymamış demektir diyebiliriz. Çelebi, bilindiği gibi bir bilgiyi başka bir diyârda da duyduysa bunu belirtir. “Sitâyîş-i mesâcid-i mahallât-ı muvahhidân” başlığı altında Aksaray’da bu kelimeyi nasıl duyduğunu da anlatmaktadır:

“Cümle otuz iki aded mahallede toksan sekiz mahalle mevgitleri vardır. Bu diyârda mescidlere mevgit dahi derler. Evvelâ bâlâda tahrîr olunan mahallelerin esmâlarıyla müsemmâ birer mahalle mescidleri olduğundan mâ‘adâ meşhûr olan mevgitler ve eyne damları ya‘nî âzîne günî mescidleri vardır. Bu diyârın re‘âyâsı mescidlere eyne damı derler kim ol mesâcidler bunlardır”.

Medreselere dair yazdıkları da oldukça önemlidir çünkü bu eserlerin banileri, müderrisleri gibi konularda bilgi yok denecek kadar az olduğundan seyyahımızın bilgilerini dikkatlice değerlendirmek gerekiyor. “Sitâyîş-i medâris-i âlimân” başlıklı bölüm şöyledir:

“Cümle (---) aded dârü't-tedris-i tâlibândır. Evvelâ (---) (---) semtinde medrese-i Yılcancık binâ-yı kadîm ve hayrât-ı azîm bir dâr-ı tahsîl-i ulûmdur. Ve Sulu medrese mübârek mekân-ı ulûm-ı şettâ yeridir kim başka bir hâssa vardır. Ve medrese-i câmi'-i Karamânoğlu. Bunlar meşhûr medreselerdir ve cânib-i vakıf dan talebeleri ve ders-i âmmelerine mâh-be-mâh vazîfe-i mu'ayyeneleri ve lahmiyye ve şem' iye hücre-bahâları verilir.

Gayri cevâmi' ve mesâcidlerde niçe hasbî ders-i âmmalar vardır kim gûnâ-gûn fûnûn-ı şettâ görülür. Ekseriyyâ ahâlî-i Aksarây müfessir ve muhaddis ve fakih olurlar. İlm-i ferâ'iz hod evlâ bi't-tarîk-i âbâ ve ecdâdlarından berü tilâvet ede gelmişlerdir, ammâ bu şehirde mahsûs dârü'l-kurrâ yoktur, lâkin hâfiz-ı Kur'ân'ı çokdur. Ammâ ilm-i kırâ'atda tecvîd ile kırâ'at-ı İbn Kesîr ve kırâ'at-ı seb'a ve kırâ'at-ı aşere ve kırâ'at-ı takrîb ilmi tilâvet eder yoktur, ammâ tecvîd-i ilm-i hıfz okur çokdur. Ve ilm-i hadîs için başka dârü'l-hadîsleri yoktur, ammâ her medrese ve câmi'lerde ilm-i hadîs tilâvet olunur”.

Ulurmak hakkında gelen -neredeysen- her seyyah bilgi vermiştir. Seyyahımız ise “Der-fasıl-ı enhâr [u] âb-ı hayvân” başlığı altında şunları kaydetmiştir: “Şehrin vasatında cereyân eden Ulurmak (---) dağdan gelüp şehrin cemî'i imâretlerine saky edüp Alâ'eddîn cistrinden ubûr edüp (---) mahlût olur. Bu şehrin Bursa gibi her hânesinde mâ-i câriler ve niçe uyûnlar vardır”.

Hamamlar hakkında ise “Der-imâret-i hammâmât-ı gâsilân” başlığı altında “Cümle (-- -) aded hammâm-ı ferahnâkdir. Evvelâ Beğ hammâmı gâyet atik hammâm-ı hûb-binâdır.

Andan Azebler hamâmı binâsı ve âb [u] hevâsı latîf hammâm-ı hoş-bûdur. Andan Tizbâzâr hammâmı, Paşa sarâyı kurbundadır. Bunlardan mâ'adâ sarây hammâmıdır” kaydından kafa karışmaktadır. Beğ tamamı dediği tam olarak neresi emin olamıyoruz. Gayet atik dediği Beğ hamamı bugün Kılıç Arslan Hamamı olarak genel kabul görse de net değildir. Paşa Sarayı kurbunda yani yakınında dediği hamam hangisidir bu meçhuldür. Günümüzdeki Paşa Hamamı, 19. Yüzyıl sonlarında Hacı Ali Paşa tarafından yaptırıldığına göre bahsi geçen Paşa bu Paşa değil!..

Evliya Çelebi, Aksaray'la ilgili olarak son kısımda şehrin manevi yönünü anlatmıştır: “Bu şehirde yedi binden ziyade büyük evliyanın yattığı tevatürle söylenir.” Bu cümlesi daha sonra bazıları tarafından 70 bin olarak aktarılmıştır. Halbuki eserin orijinalinde bu rakam sizin de gördüğünüz gibi 7 bindir. Seyyahımız şöyle devam eder: “Dar-ı ervah denilen buraya nice kere nur inmiştir. Gamlı olan ziyaret etse memnun ve güler olur. Şeyh Hamid Veli, Rum diyarı irfan ehlinin başıdır. Üstü açık bir kubbede gömülüdür. Çoğunlukla sar'alı kimseler ziyaret ederler. Buna yakın Şeyh Kemal sultan, olgunluk yolunda tekemmül etmiş bir büyük pirdir. Buna yakın Şeyh Pertevi sultan, Yesevi tarikinde yahşi erdir”.

Evliya Çelebi'nin dev eseri Seyyahatname'nin 3. Cildinde Aksaray'la ilgili olan sayfalardan aktardığım bu yazının faydalı olması temennimizdir. Hem o günkü dilin anlaşılması adına olduğu gibi iktibaslar hem de bazı kısımları günümüz Türkçesiyle ve özetleyerek anlatmaya çalıştım. Evliya Çelebi'mizin ruhu şâd olsun!